CUMHURİYET'İN YÜZÜNCÜ YILI

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ FAKÜLTESİ
ÇOCUK GELİŞİMİ BÖLÜMÜ

Uluslararası V. Çocuk Gelişimi Kongresi

"Her Yüzüyle Çocuk"

15-17 Kasım 2023

Hacettepe Üniversitesi Kültür Merkezi,

Ankara

BİLDİRİ KİTABI

Hedef CS
Yayıncılık ve Mühendislik

ISBN

978-625-7965-76-7

Bildiri kitabı sponsoru
Hedef Yayıncılık'a
teşekkür ederiz.

Hedef CS
Yayıncılık ve Mühendislik

Uluslararası V. Çocuk Gelişimi Kongresi

Çocuk Gelişimine Gönül Vermiş Değerli Dostlar,

Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü olarak **Uluslararası V. Çocuk Gelişimi Kongresi**'ne sizleri davet etmek bizler için onur kaynağıdır.

Türkiye'nin ilk Çocuk Gelişimi bölümü olarak, 1968 yılından bu yana geçen süreçte binlerce meslek elemanı yetiştirmiş, çocuk gelişimi alanında ilklere imza atmış, ilk bilimsel kongreleri düzenlemiş, yeni meslek gruplarının doğmasına rehberlik etmiş ve ülke politikalarına yön vermiş olmanın sorumluluğu ile Ata'mızın gösterdiği hedefler doğrultusunda Cumhuriyetimizin 100.yılını karşılamanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Çalışmalarında her zaman çocuğun ve ailenin yüksek yararını gözeterek toplumun yaşam kalitesini yükseltmeyi hedefleyen bölümümüz, bu misyonunu Cumhuriyetin nice yüz yıllarında da sürdürmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda sizin değerli katılımınızla Çocuk Gelişimi bilim alanının yolcuğunda gerçekleşen gelişmeleri paylaşmak, önümüzdeki yıllara yön verecek olan çalışmaları planlamak ve vizyonu işbirliği içinde hep birlikte oluşturmak istiyoruz.

Bu amaçla; **"Her Yüzüyle Çocuk''** temasıyla; Türkiye'den ve yurtdışından çocuk, aile ve toplum ile çalışan araştırmacıların, kamu kurum ve kuruluşlarının, özel sektör temsilcilerinin yaptığı değerli çalışmalarını paylaşmak, çocuk ve ailelerin yüksek yararını gözetmek için işbirliği yapmak üzere sizleri **15-17 Kasım 2023** tarihleri arasında **Uluslararası V. Çocuk Gelişimi Kongresi'**ne, Başkentimize davet ediyoruz. Hacettepe Üniversitesi'nde buluşmak üzere…

Prof. Dr. Özcan DOĞAN

Kongre Başkanı

KURULLAR

Kongre Onursal Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Cahit Güran

Kongre Başkanı

Prof. Dr. Özcan Doğan

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Özcan Doğan

Prof. Dr. Nilgün Baysal Metin

Prof. Dr. Pınar Bayhan

Prof. Dr. İsmihan Artan

Prof. Dr. Figen Turan

Prof. Dr. Arzu Yükselen

Prof. Dr. Gözde Akoğlu

Prof. Dr. Zeynep Çetin

Doç. Dr. Saniye Bencik Kangal

Doç. Dr. Haktan Demircioğlu

Doç. Dr. Çiğdem Aytekin

Doç. Dr. Fatma Elibol

Doç. Dr. Esra Işık

Öğr. Gör. Dr. Semra Şahın

Arş. Gör. Dr. Selen Gündüz

Arş. Gör. Dr. Pelin Erdem Çevikbaş

Arş. Gör. Dr. Esra Acar Şengül

Arş. Gör. Dr. Bahar Uyaroğlu

Arş. Gör. Dr. G. Yağmur Değirmenci

Arş. Gör. Dr. Burcu Bülbün Aktı

Arş. Gör. Dr. Ezgi Taştekin

Arş. Gör. Ayşe Elif Işık Uslu

Arş. Gör. İbrahim Güngör

Arş. Gör. Çiğdem Kaymaz

Arş. Gör. Aslı İzoğlu Tok

Arş. Gör. Şuheda Bozkurt Yükçü

Arş. Gör. Güzin Topçu Arslan

Öğr. Gör. Hülya Tercan

Arş. Gör. Rabia Kıvanç

Arş. Gör. Raziye Yüksel Doğan

Bilimsel Sekreterya

Arş. Gör. Dr. Selen Gündüz

Arş. Gör. Dr. Pelin Erdem Çevikbaş

Arş. Gör. Dr. Esra Acar Şengül

Arş. Gör. Dr. Bahar Uyaroğlu

Arş. Gör. Dr. G. Yağmur Değirmenci

Arş. Gör. Dr. Burcu Bülbün Aktı

Arş. Gör. Dr. Ezgi Taştekin

İdari Destek

Neriman Düz

Songül Sarıkaya

[S039]

BEBEK SAHİBİ KADIN BAKIM PERSONELİNİN PANDEMİ DENEYİMLERİ: MASUM MAHKUMLAR

Öğr. Gör. Dr. Sebahat AYDOS
Prof. Dr. Aysel KÖKSAL AKYOL
Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi

ÖZET

Salgın sürecinde ön planda olmayan, ancak çalıştıkları kurumun işleyiş politikası nedeniyle mesai sınırlılığı önemsenmeden, özverili şekilde, kendisinden ve ailesinden fedakarlık ederek hizmet etmeye devam eden Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı yatılı kuruluş personelinin bu süreçte yaşadıkları deneyimlerin ortaya konulmasının, bebeğe sahip kadın personelin bebeklerinin bu süreçten nasıl etkilendiğinin ortaya konulmasının, daha sonra oluşturulacak olan personel politikaları belirlenirken dikkate alınması gereken hususlar olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı olarak görev yapan, 0-2 yaş bebeğe sahip olan kadın personelin rotasyonlu çalışma düzeninde, bebekleri ile ilgili yaşadıkları deneyimlerin ortaya konulmasıdır. Bu çalışma kapsamında yatılı kurum personelinin rotasyonlu çalışma deneyimlerinin nasıl şekillendiği ve bebekleri ile olan yaşantılarına nasıl yansıdığı değerlendirilmektedir. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseninde yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu 5-14 gün rotasyonla çalışan ve 0-2 yaş bebeğe sahip olan kadın personel oluşturmaktadır. Veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın veri toplama aracı, araştırmacılar tarafından oluşturulan ve üç uzmandan görüş alınarak revize edilen "Görüşme Forumu" 16 sorudan oluşmaktadır. Veriler çalışmaya katılma kapsamında gönüllü olan katılımcılara kartopu yöntemi ile ulaşılarak ve çevrimiçi yöntemler kullanılarak toplanmıştır. Elde edilen veriler deşifreleri tamamlandıktan sonra "Yaşanan Problemler" Sallanan Rutinler, "Kolaylaştırıcılar" ve "Karanlığın İçindeki Beyaz Noktalar" temaları ile sunulmuştur.

GİRİŞ

İnsanlık için kısa zamanda küresel bir problem haline gelen COVID-19 pandemisi, herkesin hayatı üzerinde az ya da çok bırakmıştır (Lona ve Ahmad, 2020). Pandemi süreci küresel olarak bütün dünya için birçok belirsizliği beraberinde getirmiştir. Özellikle vaka sayısının çok arttığı ve hastalığın bireyler üzerinde tam olarak nasıl bir sonuç bıraktığının net olarak belirlenemediği dönemlerde hem belirsizlikler hem de insanlar üzerindeki kaygılar artmıştır. Pandemi, karmaşık bir kısır döngü şeklinde bütün sektörlerde sıkıntılar yaşanmasına neden olmakla (Dima vd., 2021) birlikte, sağlık çalışanlarının yaşadıkları sıkıntılar daha çok dikkatleri üzerine çekmiştir (Gürere ve Gemlik, 2022); sağlık çalışanların aldıkları risklere yönelik verdikleri mücadele konusunda küresel bir başarıya imza attıkları da herkes tarafından kabul edilen bir gerçek olarak tarihsel süreçteki yerine almıştır. Covid-19 pandemisinden etkilenen gruplar arasında sosyal hizmet alanında çalışan (Banks vd., 2020) meslek elamanlarının olduğu bilinmektedir. Bu süreçte çoğu alanda yaşandığı gibi sosyal hizmet veren kurum ve kuruluşlar da ciddi belirsizliklerle karşı karşıya kalmıştır ve hizmet sağlamak zorunda kalan danışanlara ya da kurum bakımındaki bireylere karşı hem sorumluluklarını yerine getirebilecekleri, onların ihtiyaçlarını karşılayacakları hem de onları pandemi tehlikesi ile karşılaştırmayacakları bir karara ihtiyaç

duyulmuştur (Starks, 2021). Ancak bu süreçte sosyal hizmetlere olan gereksinim ve sosyal hizmet sağlayan kuruluşların da rol ve sorumluluklarında artış olmuştur (Redondo-Sama vd., 2020). Bu gereklilikler nedeniyle salgın sürecinin kahramanları olan sağlık personeli dışında bu süreçte kendisinden fedakârlık etmek zorunda kalarak çalışma hayatını sürdürmesi gereken meslek gruplarından biri de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı yatılı kuruluşlarda görev yapan bakım personelleridir. Bakım personelleri görevlerini yaparken çalışma yaşamına ilişkin alınan kararlardan dolayı kendi çocuklarından uzak kalarak görevlerini yerine getirmek durumunda kalmışlardır.

Pandemi sürecinde alınan önlemler kapsamında kamu personelinin çalışma koşullarının düzenlenmesine yönelik yayımlanmış olan "COVID-19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirler ile İlgili 2020/4 Sayılı" Cumhurbaşkanlığı Genelgesi kapsamında bütün kamu kuruluşları hizmet sağladıkları alanlara göre farklı çalışma tarzlarına geçiş yapmıştır (Resmi Gazete, 2020). Bu kapsamda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı da personeline yönelik çalışma saatlerini bu genelge kapsamında yeniden düzenlemiştir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, bünyesinde korunmaya muhtaç çocuklar için, engelliler ve yaşlılar için birçok yatılı koruma, bakım ve barınma merkezini bünyesinde bulundurmaktadır. Bu kuruluşlarda kalan sakinler için de hizmet veren birçok bakım ve meslek elemanı bulunmaktadır. Salgın öncesinde normal 8-5 mesai usulü, ya da 24-48 şeklinde nöbet usulü çalışan bu personel, salgının başlaması ile birlikte kurum bakımındaki sakinlerinin sağlığını tehlikeye atmamak ve onlara ihtiyaç duydukları hizmeti sağlayabilmek amacı ile rotasyonlu çalışma sistemine geçiş yapmıştır. Uygulamadan uygulamaya farklılıklar olmakla birlikte bu personel 5'er günlük, 10'ar günlük ya da 15'er günlük olmak üzere yatılı kurumlarda rotasyon süresi boyunca izole kalarak hizmet vermeye devam etmiştir. Bu nedenle en az beşer günlük sürelerle olmakla birlikte bakım personelleri bu süreci izole şekilde geçirmek zorunda kalmıştır. Rotasyonla çalışmak zorunda kalan bu personelin kendi çocuklarından uzak kalmasının ise öncelikle çocukları ancak tüm aileyi etkileyen yansımaları olmuştur. Bakım personelinin bebeklik döneminde olan çocuklarının süreçten etkilenmesi ise içinde bulundukları dönemde gelişimin daha hızlı olmasından dolayı çok daha fazla olmuştur.

Yaşamın ilk iki yılındaki gelişim oldukça hızlıdır ve etkileyicidir. Büyüdükçe ve deneyim kazandıkça bebekler daha önce yapamadıklarını yapabilir hale gelir. Fiziksel ve dil gelişimlerinin de etkisiyle gelişim basamaklarını hızla ilerler. Yenidoğan bebek görebilir, duyabilir, koklayabilir ve dokunuşlara tepki gösterebilir. Yeni doğanlar çevrelerindeki sesleri duyarak, etrafı izleyerek ve koklayarak dünya hakkında birçok yeni bilgi edinirler. Sanılanın aksine bebekler, hatta yeni doğanlar bile duyuları ile dünyayı algılayarak öğrenirler. Doğumdan hemen sonra yenidoğan beyni nöronlar arasında trilyonlarca bağlantı ve yol oluşturmaya başlar. Bu bağlantılar ve yollar, bebeğin daha gelişmiş bir şekilde görmesini, duymasını, koklamasını, öğrenmesini ve akıl yürütmesini sağladığı için hayati önem taşır. Gelişim sürecinin sağlıklı ilerlemesinde de bebeğin yaşantıları oldukça önemlidir (De Montfort ve Boon, 2004; Bjorklund, 2012; Didin ve Kösal Akyol, 2017; Köksal Akyol ve Didin, 2017). Bebeğin gelişiminde bu kadar önemli etkiye sahip olan yaşantılarda ise anne ile geçirilen zaman, annenin bebeği ile olan iletişimi oldukça değerlidir; bebeğin anne ile olan yaşantılarında oluşabilecek

aksaklılar ise yaşamın ilk iki yılındaki bütüncül gelişim üzerinde etkilidir. Nitekim Can Yaşar ve Kaya (2017)'nın da belirttiği gibi, yaşamın ilk yılları büyüme ve gelişme açısından riskli dönemdir. Bu dönem bilişsel, dil, sosyal, duyusal ve motor gelişim açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu dönemde gelişim desteklenmesi yoksulluk döngüsünün kırılmasında, ekonomik üretkenliğin artırılmasında ve toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında da yaşamsal bir rol oynamaktadır. Santrock, (2012)'a göre de, gelişim bağlamında bakıldığında bebeklik döneminin ilerleyen gelişim dönemlerinin temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bebeklik döneminde elde edilen deneyimler bireyin bütün gelişim alanları için önemli olduğu tartışmasız kabul edilen bir gerçektir. Bebeklik döneminde bakım veren-bebek arasındaki sağlıklı bağlanma bireyin yetişkinlik dönemi ilişkilerini pozitif yönde etkiler. Bu açından bakıldığında pandemi döneminde bakım elemanlarının bebeklerinden uzakta kaldıkları sürecin gelişimleri üzerinde önemli etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür.

Bebeklik dönemine literatürde yapılan bu vurgu ciddi ve uzun zamanlı çalışmalar sonucunda ortaya konulmuştur. Bebeklik döneminin bu kadar özel olmasının, bakımveren/anne-bebek iletişiminin kalitesi ile doğrudan ilişkili olduğu düşünüldüğünde bu iletişimin kalitesinin, bebeklerin bütüncül gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde tamamlanabilmesi için ciddi parametrelerden biri olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerçeklikten yola çıkarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığında çalışan ve bebek sahibi personelin de rotasyonlu çalışma düzeninde, bebeklerinin bütüncül gelişimleri açısından sıkıntı yaşayabilecekleri ihtimali çocuk gelişimi bağlamında bir problem durumu olarak karşımıza çıkmıştır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı rotasyonlu çalışma düzeninde sıkıntı yaşaması muhtemel görünen, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı olarak görev yapan, 0-2 yaş bebeğe sahip olan personelin rotasyonlu çalışma düzeninde bebekleri ile ilgili yaşadıkları deneyimlerin ortaya konulmasıdır.

YÖNTEM

Çalışmanın Deseni: Araştırma nitel araştırma modellerinden olgubilim (fenomenoloji) üzerine kurgulanmıştır. Araştırmanın kişilerin elde ettikleri deneyimler üzerine kurgulandığı bu desende araştırmacı, araştırma öznelerinin yani çalışma grubunun hayatlarında var olan bir konu hakkındaki deneyimlerine odaklanır.

Çalışmanın Önemi: Salgın süreci bağlamında ön planda olmayan, ancak çalıştıkları kurumun işleyiş politikası nedeni ile mesai bağlamına takılmadan, özverili şekilde, kendisinden ve ailesinden fedakarlık ederek hizmet etmeye devam eden Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı yatılı kuruluş personelinin yaşadıkları deneyimlerin ortaya konulmasının, bebeğe sahip personelin bebeklerinin bu süreçten nasıl etkilendiğinin ortaya konulmasının, daha sonra oluşturulacak olan personel politikaları belirlenirken dikkate alınması gereken bir husus olarak değerlendirilmektedir.

Çalışma Grubu: Araştırmanın çalışma grubu yani araştırma özneleri 5-14 gün rotasyonla çalışan ve 0-2 yaş bebeğe sahip olan personelden oluşmaktadır. Toplamda 4 araştırma öznesi çalışmaya katılmak için gönüllü olmuştur. Araştırma öznelerine yönelik yapılan atıflarda gerçek bilgileri kullanılmamış olup kod verilerek alıntılamalar gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Yöntemleri: Veriler araştırma öznelerinden çevrim içi görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Kartopu yöntemi ile ulaşılan araştırma özneleri ile öncelikle çalışmanın etik süreci paylaşılmış ve kendileri detaylı şekilde bilgilendirilerek görüşme öncesinde gönüllü onamları alınmıştır. Her bir araştırma öznesi ile gerçekleştirilen görüşme ortalama 22 dakika sürmüştür. Toplamda 66 dakika süren görüşmeleri deşifre edildiğinde 74 sayfalık bir metin elde edilmiştir.

Veri Toplama Araçları: Araştırmanın veri toplama aracı, araştırmacılar tarafından oluşturulan ve üç uzmandan görüş alınarak revize edilen "Görüşme Forumu" 16 sorudan oluşmaktadır. Görüşme sorularının içeriği, araştırma öznelerinin kişisel bilgileri, aile ve çocuk bilgileri, pandemi dönemindeki çalışma şartları, rotasyon düzeni, rotasyonda çalışırken yaşadıkları deneyimler, rotasyonlu çalışma düzeninde evde geçirilen sürede elde edilen deneyimler, her iki ayrı süreçte de bebeklerinin neler yaşadığı ve genel olarak sürecin başından sonuna kadar desteğe ihtiyaç duydukları sorunlar ve nasıl çözdüklerine yöneliktir.

Verilerin Analizi: Veri toplama sürecinin ardından elde edilen verilen öncelikle deşifre edilmiştir ve deşifrelerin ardından veriler satır satır okunmuştur. Satır satır okuma aşamasında. 1. Döngü kodlama da paralelinde gerçekleştirilmiş ve ilk kodların çerçeveleri ortaya çıkmıştır. Sonrasında ikinci döngü kodlamalarda kategoriler yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Son döngü kodlama olan 3. Döngü kodlamada ise kategoriler tamamlanarak ilgili tema başlıkları kararlaştırılmış ve kategoriler temaların altına yerleştirilmiştir. Bu kapsamda 4 tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar;

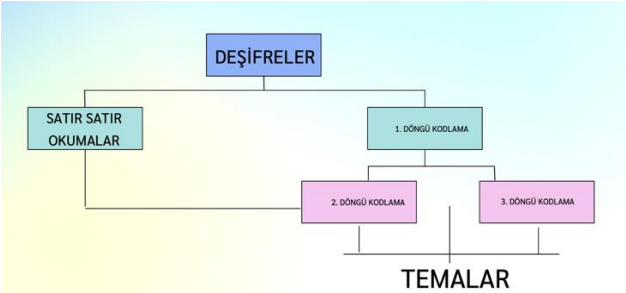

Şekil 1. Analiz Basamakları

1. Yaşanan Problemler – Herkes Masum, Herkes Mağdur
2. Sallanan Rutinler
3. Kolaylaştırıcılar
4. Karanlığın içindeki Beyaz Noktalar

BULGULAR

1. Tema: Yaşanan Problemler – Herkes Masum, Herkes Mağdur

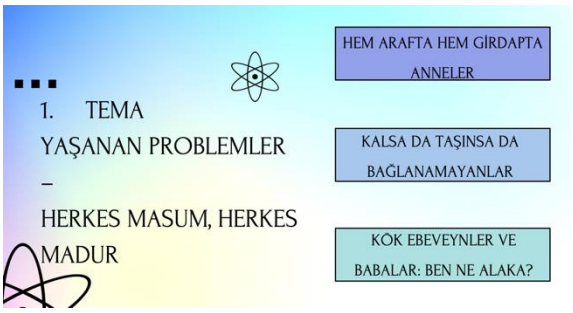

Şekil 2. 1. Temaya ilişkin kategoriler

Araştırma kapsamında elde edilen verilere bakıldığında sürecin içerisine dahil olan herkesin, gerçekleşen duruma herhangi bir şekilde müdahale hakkı olmadığı halde mağdur oldukları yönündedir. Sürecin esas öznelerinden biri olan anneler, kendilerini hem arafta hem de girdapta hissetmektedir. Öncelikle rotasyonlu çalışma düzenlerini anlatırken sanki ceza almışlar ve hapishaneye girmişler gibi kavramsallaştırıp "**içeri girdiğimizde**", rotasyonun bitmesinin ardından evde geçirilen süreci de sanki tahliye olmuş gibi "**dışarı çıktığımızda**" şeklinde kavramsallaştırmışlardır. Anneler kendi tabirleri ile "içeri" girdiklerinde, yani rotasyonda çalışmaya başladıklarında akıllarının sürekli bebeklerinde ve ihtiyaçlarının doğru şekilde ve zamanında karşılanıp karşılanmadığında olmasından kaynaklı işlerine de gerektiği şekilde önemi verememektedir. Bu durum onların hem oldukları yere uyum sağlamalarını engellemekte, hem de çocuklarına ihtiyaç duydukları desteği veremedikleri için sıkışmış hissetmelerine neden olmaktadır. Bu nedenlerle annelerin sorumlulukları birbirine karışmaktadır. Anneler kendilerini hem arafta hem de girdapta gibi hissetmektedir. Anneler içeriye girdikleri zamanda çocukları için yeterince zaman ayıramamış olmalarından kaynaklı sonrasında çocuklarında karşılaştıkları ya da öngördükleri gelişimsel regresyon ya da gecikmelerde kendilerini suçlama eğilimine girerler. İçeri girdiklerinde kaygı ve stres düzeyleri, bu ve buna benzer birçok nedenle, çok fazla artmakta ve bu arafta kalmak hissi daha fazla tetiklenmektedir. İçeriye girdiklerinde çocukları ile sürekli iletişim kurma çabası içerisinde olan anneler ve bunun için zaman ayırmak için ekstra çaba sarf etmektedir. Bunun yanı sıra en az 5 en fazla 14 günlük sınırsız mesai geçiriyor olmaları nedeniyle maaş karşılığında çalışmaları gereken saatlerin çok fazla üstünde bir mesai harcamakta ve bu durum da yine hem sorumluluklarına olan motivasyonlarını düşürmekte hem de burada harcadıkları fazla zamanı çocuklarından çaldıklarını düşünerek öfkelenmelerine neden olmaktadır. Aynı zamanda aynı çatı altında çalıştıkları diğer kurum personelleri yani idari kısımda görev yapan çalışma arkadaşlarının 8-5 mesaiye geliyor olması, onların rotasyonlu düzende çalışmamaları, annelerin çelişki yaşamasına neden olmakta, bir kurumda karantinanın yalnızca kendilerine yani bakım personeline uygulanıyor olması da kurum içi çalışma

barışını zedelemektedir. Bu ve buna benzer sebepler ev içi sorumluluklarına tam olarak odaklanmalarını da olumsuz etkilemektedir.

Anneler, kendi kavramsallaştırmaları ile "dışarı" çıktıklarında ise farklı bir stres ve baskı altına girerler. Dışarı çıktıklarında, çocukları için çok daha fazla zaman harcamaları gerektiğini düşünmekte ve sürekli "kaliteli zaman etkinlikleri" gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra alt üstün olmuş düzenin tekrar eski haline gelebilmesi için anne yeniden bir düzen kurma çabası içerisine girer. Dışarıdaki süreçte, özelikle son günler de yoğun bir hazırlık içerisinde geçmektedir. Bebeklerin sağlıklı beslenmeleri için yemek hazırlıkları, bebekleri için temiz kıyafet hazırlığı, eğer bebek, annesi rotasyonlu çalışma düzenine geçtiğinde başka birinin evinde kalmak zorunda kalıyorsa onun için kıyafet, oyuncak, gelişimsel destek materyalleri gibi birçok ihtiyacın yer aldığı valiz hazırlığı, evin içerisinde olan diğer bireyler için hazırlık (diğer çocuk, eş vb.), ya da annenin rotasyonda çalıştığı zamanlarda bebeğe bakmak için birinin eve gelmesi gerekiyorsa onun evdeki konforunu sağlamak için yapılan hazırlıklar örnek olarak sayılabilir. Anne bu döngüyü birkaç kez üst üste yaşadığında ise sürecin verdiği aşırı yorgunluk -hem fizyolojik hem psikolojik- nedeniyle istifa etmeyi düşünse, ya da sürecin diğer mağdurları tarafından istifa etmeye zorlansa da pandemi döneminde alınan önlemler arasında yer alan istifa etme yasağı, işi bırakmanın önünde ciddi bir engel oluşturur. Bu nedenle anne istese bile işi bırakamadığı için kendini daha fazla sıkışmış hisseder ya da kendisi üzerinde istifa etmesine yönelik baskı yapan diğer bireylerle olumsuz deneyimler yalar. Bu süreçte annelerin zihnine yerleşen en büyük slogan ise "personelinin ailesini ötekileştiren bir aile bakanlığı" kavramsallaştırmasıdır. Her ne kadar yaptıkları işin kutsallığının, kurum bakımındaki çocukların, yaşlıları ya da özel gereksinimli bireylerin kendilerine olan ihtiyaçlarının farkında olsalar da farklı bir çözüm yolu bulunabileceğine olan inançları, kendilerinin ve kendi ailelerinin önemsenmediğine yönelik kapıldıkları hisler ve farklı kadroda çalışan diğer çalışma arkadaşları ile aynı şartlarda çalışmıyor olmaları gibi nedenler, çalıştıkları bakanlığa yönelik olumsuz düşüncelere girmelerine neden olmaktadır. Dışarıda yaşadıkları bu bütüncül döngü de yine annelerin akut stres ve kaygı hislerini arttırmaktadır.

> ***A2:*** *"Bu sefer ben strese giriyorum. Ben strese girince de işte verim sağlayamıyorum"* ***A1:*** *"Dediğim gibi çocuğumu ilk bırakacağım zaman rahat 3 gün falan hiç uyku uyumadım. Sanki çocuğum da hissetmiş gibi 3 gün o da hiç uyumadı sürekli ağlama şeklindeydi."* ***A4:*** *"...konuşmamasının hani biraz daha geride kalmasının sebebi benim yanında olmamamdan kaynaklanıyor bana göre. Hani bilim ne buna bilmiyorum ama hani bir iki kelime de olsa konuşuyor şu an. Önceleri anne derdi. Şu an anne de demiyor."* ***A1****: "Yani hani onların günlük gelip gitmesi de bir saçmalık hani izole dediğin bana göre yani benim fikrim ve ora kapatılır 14 gün boyunca oraya hiç kimse gelip gitmez."* ***A4:*** *"Yani izolenin mantığını tam uygulayamadılar. Uygulayamadıkları gibi bizim üzerimizde uyguladılar sadece"* ***A3:*** *"Biz Aile Bakanlığı'nda çalışıyoruz ama bizim ailemizi düşünen bir bakanlığımız yok. Bırakayım işi de bırakayım dedim. Ama dediğim gibi istifalar da kabul edilmediği için yapacak hiçbir şeyim yok. Ya mecbur gideceğim. Gitmesem bu sefer de idari ceza gibi bir olay var.*

İçeride ve dışarıda olmak durumu bebekler için de geçerlidir. Bazı bebekler anneleri rotasyonlu çalışma düzeni içerisindeyken kök ebeveynleri tarafından bakılmakta, bazı bebekler de henüz emzirme döneminde olmaları nedeniyle "yönetici inisiyatifi" ile anne ile birlikte içeri girmektedir. İçeride olmanın da dışarıda olmanın da hem çeşitli avantajları hem de çeşitli dezavantajları bulunmaktadır. Ancak ister içeride olsun ister dışarıda olsun bebeklerin hepsi "annelerin görüşlerine göre" bağlanmaya yönelik sorunlar yaşar. Annelerin alıntıları bebeklerin kaçının tarz bağlanma davranışları gösterdiklerine

yöneliktir. Ancak rahatlatıcı durum şu dur ki bu kaçınan tarz bağlanmaya yönelik davranışlar, akut bir süreci kapsar ve kısa süre sonra anne-bebek arasındaki ilişki eski haline döner.

Annelerinden ayrı olarak dışarıda kalan ve anneannesi ya da babaannesi tarafından bakımı sağlanan bebeklerin yaşadıkları en büyük sorunlardan biri zamanında anlaşılamamaları ve bu nedenle ihtiyaçlarına doğru zamanda doğru şekilde cevap verilme olasılıklarının azalmasıdır. Aynı zamanda anneleri rotasyonlu çalışma düzenine geçtiğinde kök ebeveynin şartları nedeniyle kendi evinde kalması gerektiği durumlarda bebekler sürekli taşınmak zorunda kalır. Bu durum da çocuğun rutinlerine yönelik problemler yaşanmasına neden olur.

Bebeklerin anneleri ile birlikte içeri girmelerindeki en önemli avantaj anne sütü almaya devam etme olanağı bulmalarıdır. Ancak bu olanak bebeğin gelişimi bağlamında birçok tavizi de beraberinde göğüslemek anlamına gelir. Annelerinin "içeride" öncelikli sorumluluklarının çalıştıkları kuruluşta ihtiyaç sahibi olan bireyler olması nedeniyle, kendi bebekleri ikinci plana atılır, yine ihtiyaçlarına zamanında ve/veya uygun şekilde karşılık verilemez. Ancak anne olmanın gereklilikleri de akıllarından hiç çıkmaz ve sorumlulukları birbirine karışır.

> ***A1:*** *"Buradaki sıkıntım işe de yansıyor ister istemez yeri geliyor eşimle kötü oluyorum yeri geliyor ailemle kötü oluyorum yani ister istemez kötü oluyorum. Bir sıkıntı çıkıyor işte sen olsaydın oluyor adım. E olmayınca da ne yapayım."* ***A2:*** *"İlk ben nöbete gittiğimde 3-4 gün yemek yedirmekte çok zorlanmış mesela evin bütün odalarını dolaşıp beni arıyor dediğine göre. Ne bileyim bulamadığı zaman çok mutsuz oluyor çok sessiz oluyor çok sakin oluyor."* ***A3:*** *"Yapılmaması gereken şeyi de istiyor diyo. Bu sefer de çocuk ne oluyor. Şımarıyor mu deyim veya yüz mü buluyor deyim."* ***A4:*** *"Emzirmeyi ne zaman diğer çocukların dersleri müsait olursa onlara vermem gereken ilgi azalırsa onu bile ben o arada sağlayabiliyorum."*

Rotasyonlu çalışma düzeninin mağdurlarından en önemli iki özne anne ve bebekken, bu durumdan olumsuz etkilenen başka gruplar da vardır. Babalar bir diğer grup olarak karşımıza çıkar ancak daha olumsuz etkilenen bir başka de kesim kök ebeveynlerdir. Babaların bebeklerine yönelik sorumlulukları, annenin evde olduğu zamana göre artmakla beraber mekan değişikliği yapmak zorunda da kalabilirler. Yaşadıkları bu problemler nedeni ile eşlerinin üzerinde işi bırakmaları yönünde baskı kurabilecek kadar süreci yürütmekte zorlandıkları -toplumsal cinsiyet normlarının da etkisiyle- aktarılmaktadır.

Anne bu rotasyonlu çalışırken, hem fedakarlık yapmak zorunda olan ancak özellikle fizyolojik olarak bu fedakarlıkları karşılayabilecek yeterliliğe ve enerjiye sahip olmayan kök ebeveynler de rotasyonlu çalışma düzeninin mağdurları arasındadır. Aynı zamanda çok sevdikleri ancak uzun vadede kendileri için sorun haline gelen torunlarına bakarken, bebeklerin manüplasyonu ile karşı karşıya kalabilirler. Kök ebeveynler, annelerinin olmayışı nedeniyle çeşitli davranış değişiklikleri -olumsuz yönde- gözlenen bebeklerle zaman geçirmekte oldukça zorlanırlar. Yaşanan ve kısır döngü halini alan ve aynı anda aile içerisinde birçok farklı faktörü ve bağı olumsuz etkileyen bu durum, anneler tarafından aile içerisinde yaşanan "7.4 büyüklüğündeki bir depremle" ifade edilir.

2. Tema: Sallanan Rutinler

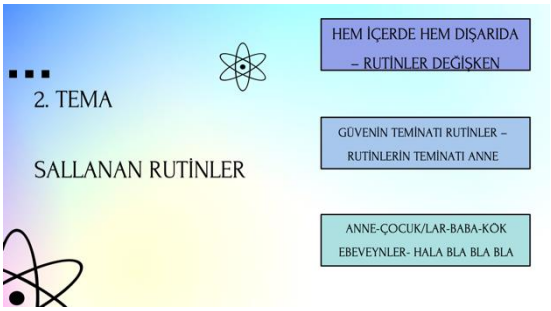

Şekil 3. 2. Temaya ilişkin kategoriler

Bebekler anneleri rotasyonlu çalışma düzenine geçtiklerinde dışarıda kalsalar da içeriye anneleri ile birlikte girseler de günlük rutinleri ve alışkanlıkları bağlamında ciddi sorunlarla karşılaşır. Anneleri ile birlikte içeri giren bebeklerin, içeride öncelik olamamalarından yani, annenin iş sorumluluğunun annelik sorumluluklarının önüne geçmesinden kaynaklı günlük rutinleri ihtiyaç duydukları ya da olması gereken zamanlarda karşılanamaz. Anneleri içerideyken dışarıda kalan çocukların da günlük rutinlerinin ihtiyaç duydukları ya da olması gereken zamanda karşılanamamasının nedeni bebeğin tam olarak ve doğru şekilde anlaşılamayışından ya da geç anlaşılmasından kaynaklanır. Rutinlerin annelerle oluşmuş olması, bebeğin anne olmadığı zaman geçişlerde zorlanması ya da süreci yürütmekle ilgili kaygı yaşaması da yine rutinlerin dışarıda karşılanamama nedenlerindendir. Aynı zamanda annelere göre bebekler bazı rutinleri yerine getirmeye yönelik isteksiz davranabilir ve bu durumu da kullanma eğilimine girebilir. Bebeğin büyüme ve gelişim sürecinde güven duygusunun teminatının rutinler, rutinlerin teminatının da anneler olduğu düşünüldüğünde anneler eşittir güven şeklinde bir denklem oluşur. Doğumdan itibaren, hatta doğumdan önce bile rutinleri oluşturmaya başlayan, bebeği bu konuda destekleyen ve rutinleri yerine getiren bireyin anne olduğu düşünüldüğünde birden bu süreçlerden çekilmesi ve başkasına devretmesi bebeğin bocalamasının en önemli nedenlerindendir.

> ***A1:*** *Evden uzaksın bir kere alışmış olduğun bir düzenden uzaksın çocuk alışkın olduğu bir düzenden uzak. Oraya gidiyor orda bir ayrı durumda. Eve geliyor evde bir ayrı durumda. Yani iki kapılı gibi bir şey oluyor çocuk.* ***A2:*** *Ben gittiğim dönemde, ilk gittiğim dönemlerde yemek yemeyi reddediyordu mesela o yemek yemeyi reddettiği dünlerde uykuyu da reddediyordu gündüz uykusunu da uyumuyordu. Gündüz uykusu uyumadığı gibi gece de saat birlere kadar oturuyormuş yani oturuyordu. Hani uyutmaya çalışsalar bile uyumuyor. Uykusu var aslında kendi de biliyor uykusunun olduğunu ama uyumayı reddediyordu.*

Eğer anne bebeğe bakım sağlayamıyorsa, başkaları bebeğin bakımını sağlamak zorunda kalıyorsa bu durum diğer bireylerin bebeğe bakım verebilmesi için daha fazla enerjiye ihtiyacı olur. Bunun nedeni hem bebeğin ihtiyaçlarını anlamakta yaşanan güçlük hem de bebeğin verdiği hem davranışsal hem de duygusal olumsuz tepkilerdir. Bunun yanı sıra annenin rotasyonlu çalışma düzenindeyken herkes seyyah gibi mekan değiştirmek zorunda kalabilir. Mekan değiştirmek zorundan kalan en çok bebeklerdir. Babanın hem talebinin bu yönde olması, hem de çalışma şartları bebeğe uzun süre kesintisiz bakım vermesine olanak sağlayamadığı için bebek kim bakım verecekse onun evine gitmek zorunda kalır. Bu mekan değişikliği bazen babanın ve varsa diğer kardeşlerin de eşlik etmesi şeklinde gerçekleşebilirken

bazen de yalnızca bebeğin kendisine kim bakım verecekse onun evine gitmesi şeklinde gerçekleştirilebilir. Nadir görülse de bebeğin düzeninin değişmesinin iyi gelmemesi nedeniyle her ne kadar istendik bir durum olmasa da bakım verecek olan kök ebeveyn bebeğin evine geçebilir. Bu duruma bazen kök ebeveynin bakmakla yükümlü olduğu diğer çocukları da dahil olabilir.

> ***A3:*** *Mesela 3 tane beşiği var küçük oğlumun, birisi annemde birisi benim evde birisi kayınvalidemde.* ***A2:*** *Kayınvalideme birkaç gün öncesinde vardiyaya girmeden, 14 günlük sürece girmeden önce, orada kalmaya başladım. Ortama alışsın diye. Onlarla beraber aynı ortamda olsun diye uğraştım* ***A1:*** *Ya da baktıkları zaman eşim ve kayınvalidem uykusuz kaldıklarında, hemen bebeği alıp görümceme giderlerdi. Lütfen sen bak, biz biraz uyuyalım diye.*

3. Tema: Kolaykaştırıcılar

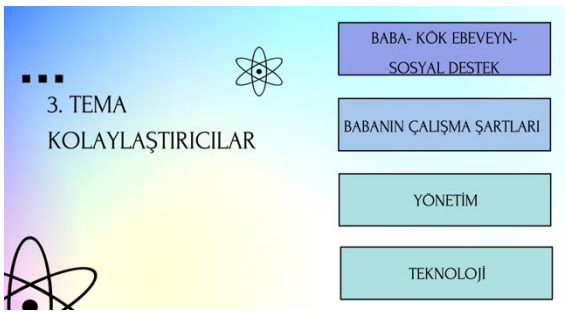

Şekil 4. 3. Temaya ilişkin kategoriler

Süreç içerisinde hem annelerin hem de bebeklerin yaşadıkları sorunları zaman içerisinde azaltan çeşitli kolaylaştırıcılar ortaya çıkmıştır. Bunların başında diğer ebeveyn olan baba ve anne rotasyonlu çalışma düzenindeyken bebeğin bakımını sağlayan kök ebeveyn gelir. Babanın ve kök ebeveynin desteğini gördüğü zamanlarda/durumlarda anne rotasyonlu çalışma düzenine daha kolay adapte olur. Bebeğini kendi güvendiği kişilere emanet etmek anneyi ruhsal olarak oldukça rahatlatır. Bunun yanı sıra eğer baba esnek çalışabiliyorsa ve annenin çalışıyor olduğu zamanlarda bebeğine daha fazla vakit ayırabiliyorsa annenin bebeğin kaliteli zaman geçiriyor olmasına yönelik kaygıları da azalır.

> ***A3:*** *"eşim ilk hafta yıllık izin aldı özellikle yabancılık çekmesin diye. Bir anda kendini yalnız hissetmesin diye. O şekilde bir hafta daha biraz daha alışma süreci oldu"* ***A2:*** *"Allah'tan eşim esnaf, ben yokken erken kapattı gitti annesinin yanına."*

Bir diğer kolaylaştırıcı etmen ise annenin çalıştığı kuruluğun idarecisidir. Eğer empati yeteneği yüksek ve çözüm odaklı bir idareci ile çalışılıyorsa annenin şartlar kolaylaşır, esnekleşir ve bebeğin üstün yararını biraz daha korunmak için çaba sarf edilir.

> ***A3:*** *Ben bu şekilde yapamayacağımı dile getirdim. İznimi daha fazla uzatmayı teklif ettim. Daha sonrasında yanıma (bebeğini) alabileceğim ve daha sakin büyük yaştaki kız evine yönlendirmeyi talep ettim. Ona geçince biraz daha rahatladım*

Kolaylaştırıcılar arasında sıralanacak olan son nokta ise teknolojidir. Anneler uzun süreler içeride kaldıkları zamanlarda bebekleri ile iletişimlerinde sıkıntılar yaşanır. Bu nedenler anneler, görüntülü görüşme imkanlarını kullanarak her fırsatta bebeklerine zaman ayırmak ve onlarla dirsek temasında olmak için çaba sarf eder. Teknolojinin sağladığı bu imkan yüz yüze, yan yana iletişimle kıyaslanmayacak bir yöntem olsa da bebekten tamamen ayrı kalmaktansa anneler tarafından şükredilerek kullanılır.

4. Tema: Karanlığın İçindeki Beyaz Noktalar

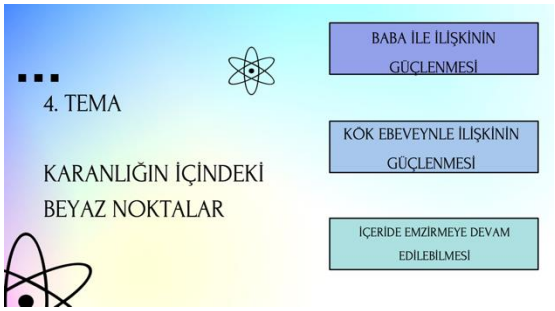

Şekil 5. 4. Temaya ilişkin kategoriler

Rotasyonlu çalışma düzeninin beraberinde birçok olumsuzluğu getirdiği kaçınılmaz bir gerçekliği içerisinde barındırsa da bu süreç yaşanırken anneler, bebeklerinin ve/veya kendilerinin hayatlarında çeşitli olumlu durumlar da yaşandığına vurgu yapmıştır. Bunlardan ilki bebeklerin anne ile ilişkileri sekteye uğrarken baba ile olan ilişkilerinin olumlu yönde artmış olmasıdır. Annelerin tamamı bu duruma vurgu yaparak bebeklerinin babaları ile ilişkilerinin ve aynı şekilde babaların bebekleri ile olan ilişkilerinin güçlendiğini gözlemlediklerinden bahsetmiştir. Aynı şekilde benzer bir süreç bebek-kök ebeveyn arasındaki ilişki için de söylenebilir. Anneler tarafından olumlu olarak bahsedilen son nokta ise bebeklerini de kuruluşta rotasyonlu çalışma sürecine dahil edilerek anne sütü alımını sekteye uğratmamış olmalarıdır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Pandemi sürecinde küresel olarak yaşanan belirsizlik ve bilinmezlik dünya üzerindeki her bireyi farklı bağlamda ve farklı şekillerde etkilemiştir. Kimisi en büyük sınanma olan kayıplarla karşılaşmış, kimisi ruh sağlığına yönelik sıkıntılar yaşamış, kimisi ise çalışma düzeni bağlamında değişikliklere zorlanmıştır. Bu saydıklarımız arasında son seçenek olan çalışma düzeninde yapılan zorunlu değişiklikler sonucunda doğrudan etkilenen bakım personeli ve dolaylı olarak etkilenen bu bakım personellerinin 0-2 yaş arasındaki bebeklerin, bu düzen değişikliğine yönelik deneyimlerine odaklanılan bu çalışma sonucunda; annelerin çeşitli ruh sağlığı problemleri yaşadıklarına yönelik sonuç güçlü tartışmanın yapılabileceği bir sonuçtur. Çalışma kapsamında anneler, hem içeri deyken hem dışarıdayken bebeklerine yönelik kaygılanmaları gereken birçok nedenle karşı karşıya kalır/bırakılır. Bu doğrultuda Dima vd., (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışma kapsamında da benzer sonuçlara vurgu yapılmaktadır. Burada da aynı şekilde çalışma düzeni nedeniyle sosyal hizmetlerde çalışan personelin ciddi stresle karşı karşıya kaldıkları ve tükenmişlik hissi yaşadıklarına yönelik sonuçlar ortaya konulmuştur. Sosyal hizmet bir bilimsel disiplin ve uygulamaya dayalı meslek olarak toplumdaki sosyal sorunlar ve dezavantajı konumda olan bireylerle yakından ilgilenmektedir (Kuruhalil-Özyazıcı & Hosseinnezhad, 2020). Bu kanıya paralel olarak Dima vd., (2021) tarafından yapılan çalışmada vurgu

yapılan bir diğer nokta ise zaten normal şartlarda bile sosyal hizmet çalışanlarının iş stresi ile karşılaşma olasılıklarının yüksek oluşudur. Zaten var olan tükenmişlik yaşama ihtimalleri, çalışma koşullarının olumsuz yönde değişmesi ile daha fazla tetiklenebilir. Bizim çalışmamızda da, bu stres faktörlerinin üstüne bir de annelerde henüz kendilerine bağlı olarak hayat sürdürmesi gereken bebekler devreye girmektedir. Bu durumunda stres ve tükenmişlik gibi bir ihtimalin çarpan katsayısını çok fazla arttırdığı düşünülmektedir. Çalışmamızda yine anneler bu sıkıntılarla karşı karşıya kalmamak için işlerinden bile vazgeçmeyi göze alsalar da ülke politikalarının istifaya dahi izin vermemesi nedeniyle bu taleplerini yerine getirememişlerdir.

Sosyal hizmet, toplumun dinamikleri ile değişen bir meslektir (Banks vd., 2020). Burada çalışan personelin her zaman ihtiyaç sahibi odaklı çalışmak zorunda olduğu bilinmektedir. Çalışmamız kapsamında değerlendirmeye alınan anneler de bu durumun farkında olduklarına yönelik vurgu yapmakta, bu ihtiyacı görmezden gelmemekte ancak kendilerinin bebeklerinin olmasından kaynaklı bebeklerinin ve kendilerinin ihtiyaçlarının görmezden gelinmesinden yakınmaktadır.

Elde edilen bir diğer önemli sonuç annelerin çalışırken işe yeterince motive olamayışlarıdır. Bu durumu etkileyen birçok neden sıralanmakla birlikte en önemlisi çocuklarının iyi olma hallerine yönelik kaygılarıdır. Kuruhalil-Özyazıcı & Hosseinnezhad (2020)'da pandemi sürecinde görev tanımları dışında işler yapmak durumunda kalan meslek elemanlarının, kurum içinde görev karmaşası yaşadıklarını dile getirmiştir. Bu görüşün çalışmamızla paralel olan kısmı annelerin de çalışma saatlerinin çok fazla artmış olması nedeniyle ve bebeklerine yönelik sorumlulukları nedeniyle karmaşa yaşamış olmalarıdır.

Bizim çalışmamızda doğrudan ortaya çıkmayan ancak bu konuda yapılan başka bir çalışmada ortaya konulan bir problem de mahremiyete yönelik yaşanan problemlerdir (Banks vd., 2020). Bu kapsamda içeriye çocukları ile birlikte giren annelerin yaşama ihtimalinin yüksek olduğu problemlerden biri mahremiyet problemi olarak görülse de anneler için bu şartlarda (çocukları ile birlikte) içeriye girebilmiş olmanın verdiği mutluluktan kaynaklı ve hizmet verdikleri grubun yine çocuklar olmasından kaynaklı mahremiyet probleminin ön plana çıkmadığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak gerçekleştirilen çalışma kapsamında bakım personeli annelerinin rotasyonlu çalışma düzeninde elde ettikleri deneyimler ışığında sürecin hem kendileri hem de bebekleri için ciddi olumsuzlukları beraberinde getirdiği, kendi ruh sağlıklarının olumsuz etkilendiği, anne bebek bağlanmasının akut süreçte de olsa zedelendiği, bebeklerin ihtiyaçlarının zamanında ve olması gerektiği gibi karşılanmasında sıkıntılar yaşandığı, bu rotasyonlu çalışma düzeni nedeniyle bebeğin iyi oluş halinin en iyi şekilde sağlanabilmesi için baba, kök ebeveynler ve hatta birinci halka akrabaların da hayatlarının olumsuz etkilendiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bebek baba ilişkilerinin ve bebek kök ebeveyn ilişkilerinin iyileşmesi gibi olumlu yönde elde edilen faydalar olsa da olumsuzlukların yanında bu olumlamaların denizde kum tanesi gibi kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu nedenle gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar ışığında; bu gibi politikalar oluşturulurken literatür temel alınarak, çalışanların özel yaşantıları da değerlendirilerek diğer kalıcı politikalarda olduğu gibi -örneğin bebek sahibi personelin bebek 2 yaşına gelene kadar nöbete

yazılmaması gibi- bebek sahibi annelere yönelik pozitif ayrımcılık yapılmasının, kurum bakımındaki bireylerin ihtiyaçlarına odaklanırken aynı zamanda bu ihtiyaçların da sağlıklı bir şekilde karşılanabilmesi adına çalışan personelin de iyilik halinin düşünülerek ortak çözümler arayışına girilmesinin daha sağlıklı sonuçlar ve uzun vade sürdürülebilir politikalar ortaya koyabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Banks, S., Cai, T., De Jonge, E., Shears, J., Shum, M., Sobočan, A. M. & Weinberg, M. (2020). Practising ethically during COVID-19: Social work challenges and responses. International Social Work, 63(5), 569-583.

Bjorklund, D. F. (2012). *Children's thinking, cognitive development and ındividual differences.* Canada: Cengage Learning.

Can Yaşar & Kaya (2017). Türkiye'de 0-36 Ay Çocuk Profili A. Köksal Akyol (Ed.). *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim I.* s.52-85. Ankara: Anı Yayıncılık.

De Montfort, G.J., & Boon, R., (2004). Stages of brain development. http://www.bondingandbirth.org/uploads/5/4/1/5/5415260/06_stages_of_brain_development.pdf Sayfasından erişilmiştir.

Didin, E. ve Köksal Akyol, A. (2017). Bilişsel Gelişim. A. Köksal Akyol (Ed.). *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim I.* s.242-266, Ankara: Anı Yayıncılık.

Köksal Akyol, A. ve Didin, E. (2017). Algısal Gelişim. A. Köksal Akyol (Ed.). *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim I.* s.298-316. Ankara: Anı Yayıncılık.

Dima, G., Meseşan Schmitz, L., & Şimon, M. C. (2021). Job stress and burnout among social workers in the VUCA world of COVID-19 pandemic. Sustainability, 13(13), 7109.

Gürer, A.,Gemlik, H. N. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde sahada olan sağlık çalışanlarının yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri üzerine nitel bir araştırma. Sağlık Hizmetleri ve Eğitimi Dergisi, 4(2), 45-52.

Köksal Akyol, A. (2018). Okul Öncesi ve İlkokul Dönemi Çocuklarının Gelişim Özellikleri. Z. Hamamcı, F. Türk (Ed.). *Okul Öncesi ve İlkokulda Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. s.1-31. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kuruhalil, İ., Özyazıcı, A. ve Hosseinnezhad, F. (2020). Türkiye'de Covid-19 Pandemisi Döneminde Sosyal Hizmet. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 5(1), 3-21.

Lona, S. A., Ahmad, A. (2020). COVID-19 pandemic–an African perspective. Emerging microbes & infections, 9(1), 1300-1308.

Redondo-Sama, G., Matulic, V., Munté-Pascual, A., & De Vicente, I. (2020). Social Work during the COVID-19 Crisis: Responding to Urgent Social Needs. Sustainability, 2020.

Resmi Gazete (2020). COVID-19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirler ile İlgili 2020/4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi. Erişim Adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/fihrist?tarih=2020-03-22&mukerrer=1 Erişim Tarihi: 10 Ekim 2023

Santrock, J. W. (2012). Yaşam boyu gelişim. *Ankara: Nobel Yayıncılık (Türkçe Çeviri:, Ed.: Galip YÜKSEL). Ankara*.

Starks, B. (2021). Humanity in social work pandemic pedagogy: Rejecting normalcy and embracing uncertainty. Qualitative Social Work, 20, 513–515.